

ЎЗБЕКИСТОНДА МЕДИАЛИНГВИСТИКА: МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР

Пайзиев Комилжон Собирович

*НамДУ ўзбек адабиётишунослиги кафедраси
ўқитувчиси, эркин тадқиқотчи*

Мадолимов Ҳасанбой Шухратжонович

*НамДУ ўзбек адабиётишунослиги кафедраси
ўқитувчиси*

Annotation. *In this article, the author talks about some problems in the theory and practice of medialogistics, in particular, the convergence of genres in today's globalized era and, in connection with it, some changes taking place in the language and style of mass media and their scientific classification.*

Keywords: *medialogistics, mass media, language, style, analysis, speech, internet, radio, television, media text.*

Аннотация. *В данной статье автор говорит о некоторых проблемах теории и практики медиалингвистики, в частности, о конвергенции жанров в современную глобализированную эпоху и в связи с этим о некоторых изменениях, происходящих в языке и стиле средств массовой информации и их научная классификация.*

Ключевые слова: *медиалингвистика, средства массовой информации, язык, стиль, анализ, речь, интернет, радио, телевидение, медиатекст.*

Аннотация. *Ушбу мақолада муаллиф медиалингвистика назарияси ва амалиётидаги айрим муаммолар, хусусан, бугунги глобаллашган замонда жанрлар конвергенциялашиб бориши ва у билан боғлиқ ҳолда оммавий ахборот воситалари тили ва услубида рўй бераётган айрим ўзгаришлар ва уларнинг илмий таснифи ҳақида сўз юритади ва маълумотлар келтирилади.*

Калит сўзлар: *медиалингвистика, оммавий ахборот воситалари, тил, услуб, таҳлил, нутқ, интернет, радио, телевидение, медиаматн.*

КИРИШ

Бугунги глобаллашган замон медиамаконда ҳам ўзгаришларни келтириб чиқармоқда, жанрлар конвергациялашуви жараёнини тезлатиб юбормоқда, бу эса ўз навбати медиаматн тили, услуби ва таҳрири соҳасидаги назарий билимларни янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда, медиаматнлар таъсирчанлигини ошириш, ўзбек адабий тилининг нуфузини оширишда оммавий ахборот воситалари имкониятларидан самарали фойдаланиш вазифаларини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Ушбу кичик тадқиқотда ана шу жараёнларга илмий ёндашган ҳолда хулосалар чиқаришга ҳаракат қилинган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Медиалингвистика – бу медиа соҳасидаги замонавий босма, аудио-визуал, интернет тилини ўрганадиган йўналишдир. Мамлакатимизда бу борада муайян илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Филология, фалсафа ва бошқа йўналишларда номзодлик, докторлик илмий даражаси олган олимларимиз ҳам бор. Уларнинг диссертацияларида, монографияларида, илмий мақолаларида мавзунинг у ёки бу масалалари тадқиқ этилиб, назарий хулосалар чиқарилган.

Д.Тешабоева, Г.Бакиева, М.Исроил, Л.Тошмухамедова, М.Нуритдинова ҳаммуаллифлигида тайёрланган «Медиалингвистика ва таҳрир» номли ўқув қўлланмаси ҳам бу ишларнинг самараси, деб билиш мумкин.¹ Унда медиа тили ва услуби хусусиятлари, медиамаконда нутқ маданиятининг замонавий концепцияси, нотиклик санъати ва таҳрир маҳорати ҳақидаги билимлар ёритилган. Шунингдек, медиа тилининг замонавий тенденциялари, стандартлик ва экспрессивлик, медиамаконда матн яратилиш принциплари ва медиаматннинг коммуникатив функциялари ҳақида маълумотлар берилган.²

Президентимизнинг 2023 йил 27 июнь куни матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига йўллаган байрам табригида ҳозирги кунда юртимизда 2140 та ёки 2016 йилга нисбатан 626 та кўп оммавий ахборот воситаси фаолият юритаётганлиги, уларнинг 65 фоизи нодавлат медиа воситалари экани, интернет нашрлар ҳам жадал суръатда ривожланиб, уларнинг сони 745 тага етгани, бугунги глобаллашган замонда дунёнинг айрим минтақа ва ҳудудларида оммавий ахборот воситалари муайян сиёсий кучлар қўлида информацион урушни авж олдиришга, жамоатчилик фикрини чалғитишга, оқни қора, қорани оқ, деб кўрсатишга хизмат қилаётганини афсус билан қайд этилгани ҳам масаланинг қанчалик долзарб ва зарур эканлигидан далолатдир.³

Ахборот олиш, уни қайта ишлаш ва тарқатишда энг замонавий технологиялардан фойдалаланилаётгани, ўқувчи, тингловчи, томошабиннинг тафаккури, дунёқараши ўзгараётгани, жанрлар конвергенцияси жараёни тобора

¹ Д.Тешабоева, Г.Бакиева, М.Исроил, Л.Тошмухамедова, М.Нуритдинова ҳаммуаллифлигида тайёрланган «Медиалингвистика ва таҳрир». – Т. "O'ZBEKISTON" НМИУ, 2019

² Медиалингвистика ва таҳрир. – Тошкент "O'zbekiston". 2019

³ ."Янги Ўзбекистон" газетаси 2023 йил 27 июнь.

тезлашиб бораётгани медиалингвистикада ҳам айрим муаммоларни юзага келтирмоқда.

Бу соҳада эришилган натижаларни эътироф этган ҳолда шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги шиддатли давр ахборот йўналишларида, шу жумладан, медиалингвистика тизимидаги ишларни янада такомиллаштиришни, ривожлантиришни, оммавий ахборот воситалари тилини жамият, тафаккур, сиёсат, маданиятшунослик каби ижтимоий-сиёсий ҳодисалар билан узвий боғлиқ ҳолда чуқур ўрганишни, илмий хулосалар чиқаришни тақозо этмоқда.

МУҲОКАМА

Юқоридаги фикрларимиз исботи учун айрим оммавий ахборот воситалари лингвистикаси бўйича кузатишларимиз билан ўртоқлашамиз.

Интернет нашрлар орасида энг фаол, оммабоп, минглаб ўқувчи ларига эга бўлган «Kun.uz»да жорий йил 29 октябрь куни «Исроил Россияни яхудийларнинг хавфсизлигини таъминлашга чақирди» номли хабар берилган.

Бир қарашда сарлвҳада камчилик йўқдай. Бироқ эътибор билан ўқисак, унда ўзбек тилида қараткич келишиги қўшимчасини белгили ва белгисиз ишлатиш ҳақидаги қондаси талабига амал қилинмаганлигига гувоҳ бўламиз. Яъни «яхудийларнинг» сўзида қараткич келишиги қўшимчасини қўллаш шарт эмас эди.

Матнда яна шундай жумла учрайди: «Маълум қилинишича, бу «Фарғона ХЕТК» АЖ ҳамда тегишли ташкилотлар вакиллари ҳамкорлигида истеъмолчиларнинг ноқонуний электр энергиясидан фойдаланишларини олдини олиш мақсадида Қўқон шаҳрида ўтказилган тунги рейд давомида аниқланган. Бу жумлада «фойдаланишлари» сўзида қараткич келишиги қўшимчасининг ўрнига тушум келишиги қўшимчасини ишлатилган. Шунингдек, «...истеъмолчиларнинг ноқонуний электр энергиясидан фойдаланишлари» жумласида “электр энергияси ноқонуний” деган маъно келиб чиқяпти, аслида эса «истеъмолчиларнинг электр энергиясидан ноқонуний фойдаланишлари» деб ёзилса, тўғри бўларди.

Ўзбекистон Либерал-демократик партияси муассислигидаги “XXI ASR” газетасининг 2023 йил 21 сентябрь 31-сонидagi “Изланганга имкон эшиклари очиқ» сарлавҳали материалда «Очиқ эшиклар куни»да мактабда ташкил этилган 7 та йўналиш бўйича тўғарак аъзоларининг ижод намуналаридан ташкил топган

кўргазмалар, концерт дастурлари, ижодий чиқишлар ҳамда тўғарак раҳбарлари томонидан маҳорат дарслари ташкил этилди» жумласида «ташкил этилган» бирикмаси уч марта, ”тўғарак” сўзи икки марта такрорланяпти.

Ушбу нашрнинг 2023 йил 24 август 34-сонидagi «Гадбиркорлигимдан фахрланаман» номли материалда «Катта-катта марраларни рўёбга чиқариш учун келгуси етти йиллик ислохотларимиз дастури август ойи бошида кенг жамоатчилик муҳокамасига қўйилди» жумласидаги «марраларни рўёбга чиқариш учун» деган бирикмада ғализлик бор, яъни марралар рўёбга чиқарилмайди, балки эгалланади, забт этилади.

Газетанинг 2023 йил 24 август 34-сонидagi «Кластерга кенг йўл очилапти» номли мақолада эса «Сўнгги йилларда турли соҳаларда, жумладан, саноат корхоналарида кластер тизими(нинг) жорий этилгани (нинг) самарасини Бухоро вилояти мисолида кўрса бўлади» жумласида -нинг қараткич келишиги қўшимчасини қўллашда такрор ва ғализликка йўл қўйилган.

Яна шу материалнинг ўзида «Бухоро агрокластер» МЧЖ га қарашли 40 дан ортиқ сут ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган замонавий мажмуа...» деган жумлада «40 дан ортиқ» бирикмаси «сут ва сут маҳсулотлари» бирикмасигига боғланиб келгани учун маънони ўзгартириб юборган, яъни «40 дан ортиқ сут ва сут маҳсулотлари» эмас, балки «40 дан ортиқ мажмуа» бўлиши керак эди.

Мазкур газетанинг 2023 йил 24 август 34-сонида чоп этилган «Болаларга меҳр берсак» номли материалда эса «Ҳозирги кунда вилоятимизда курилаётган кўп қаватли уйларда бугунги кунда 25 м2 ли хонадонлар мавжуд эмас» деган жумлада бир маънони англаувчи «ҳозирги кунда» ва «бугунги кунда» бирикмаларидан такрор ва ортиқча фойдаланилган. Аслида шу маънони ифодалаш учун бу бирикмаларнинг биттаси кифоя эди.

Ушбу сондаги «Ишбилармон аёл» танлови рақобат, тажриба ва муваффақият моҳирона фойдаланган. Бу шеърда жонлантириш санъати қўлланилган. Шоир асарлари китобхонларда катта таассурот қолдирди. Шоир номи барҳаёт экан, пурмаъно асарлари асрлар оша халқимиз қалбида яшайверади». Биргина шу жумланинг ўзида «шоир» сўзи уч марта қайтарилган бўлиб, унда шундай жумлани ўқийсиз: «Темурийлар авлодлари томонидан бунёд этилган боғларнинг ўзига хос усуллари ва ўрта аср даври рассомларининг

миниатюраларида ҳам ўз тасвирини топган». Биринчидан, боғларнинг ўзига хос усуллари бўлмайди, уни яратишдаги усуллар хилма-хил бўлиши мумкин. Иккинчидан, бу усуллар миниатюраларда ўз тасвирини топган дейилиши ҳам тўғри эмас.

«Динозаврлар» номли материалда эса шундай жумлага дуч келасиз: «Айрим олимлар динозавр иссиқ қонли бўлган, лекин уларнинг иссиқни сақлайдиган тери қоплами бўлмаганлиги тахмин қилинади». Бу жумлада «томонидан» сўзи тушириб қолдирилгани учун маънога путур етган. Яъни «айрим олимлар томонидан тахмин қилинади» дейилиши керак эди. Ёки шу сўз ноўрин ишлатилган яна бир бошқа жумлага эътиборингизни қаратамиз: «Самарқанднинг ғарбида жойлашган бу боғни Соҳибқирон Амир Темур томонидан 1378 йилда ўзининг суюкли рафиқаси Хайринисога атаб барпо этганди». Бу жумлада «томонидан» сўзи ортиқча ишлатилган.

Ҳозирги ахборот алмашинуви шиддат билан ривожланаётган даврда сарлавҳаларни тўғри танлаш, уларни ўрнида қўллашнинг ҳам аҳамияти жуда катта. Эътироф этиш керак, кейинги йилларда юртимиз медиамаконида бу борада изланишлар, ижобий ўзгаришлар, жумладан, сарлавҳа танлашда уларда таъсирчанлик, омма эътиборини ўзига тортиш, эмоциал жиҳатларини бўрттириш каби жиҳатлар кўзга ташланади.

Таникли публицист Аҳмаджон Мелибоев ўзининг «Қирқ бешинчи бекат» деб номланган китобида шундай дейди: Газетачилиқда сарлавҳа топишярим муваффақият, десам муболаға бўлмайди. Бошқа ҳамкасбларимнинг фикри қандайлигини билмайман, матбуотда ўтган умрим давомида шунга амин бўлдимки, яхши сарлавҳа топиш осон иш эмас. Баъзан каттакон бир мақолани ёзиб тугатасан, қайта кўчирасан, таҳрир қиласан, лекин уни қандай номлашни билмай бошинг қотиб кетади. Карим Баҳриевнинг «Миллий тикланиш» газетасида эълон қилинган мақолалардан бири «Салтанат матбуотидан – матбуот салтанатига» деб номланган эди. Шу сарлавҳанинг ўзиёқ катта бир асардай туюлади менга.⁴

Муаллиф тўғри таъкидлаганидек, ҳали ҳам айрим босма нашрларда «Ғолиблар аниқланди», «Қизикарли учрашув», «Танловга марҳамат»,

⁴ Мелибоев А. «Қирқ бешинчи бекат» – Тошкент. 2008.52-бет

”Мукофотлар топширилди” каби сийқаси чиқиб кетган сарлавҳалардан фойдаланилаётганлиги ачинарлидир.

Ҳозирги замон медиалинвистикаси ҳақида фикр юритганда, албатта, радио, телевидение тили билан боғлиқ айрим муаммоларга ҳам тўхталиб ўтиш жоиз. Жумладан, радиоэшиттиришларда, телевидениеда берилаётган айрим кўрсатувларда адабий тил меъёрларига амал қилмаслик, шевага хос сўзлардан фойдаланиш ҳолатлари кўп учрамоқда. Тўғридан-тўғри мулоқотларда тезкорликка амал қиламан деб сўздан фойдаланиш, гап тузишда хатоликларга йўл қўйилмоқда.

ХУЛОСА

Юқоридаги таҳлиллардан шундай хулосага келиш мумкин: Биринчидан, тезкорлик, ҳозиржавоблик, қисқалик ва лўндалик тамойилидан келиб чиқиб, матбуотнинг тасвир, таҳлил ва таъсир функциялари тўлиқ бажарилмай қоляпти.⁵

Иккинчидан, жанрлар конвергенцияси туфайли ҳар бир услубга хос лингвистик имкониятлардан фойдаланиш чекланмоқда.

Учинчидан, медаматнларни таҳрир қилишдаги камчиликлар туфайли уларда орфографик, пунктуацион ва стилистик хатолар кўпайиб бормоқда.

Тўртинчидан, масалани маънавий-маърифий жиҳатдан олиб қараганда, оммавий ахборот воситалари орқали ўзбек тили нуфузини янада ошириш имкониятларидан етарли даражада фойдаланилмаяпти.

Бешинчидан, бугунги глобаллашган замонда медиамаконда рўй бераётган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда босма, интернет нашрлар, радио ва телевидение тилини чуқур таҳлил қиладиган, нутқ маданияти ва нотиклик маҳорати билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ этадиган илмий ишларни яратиш шу куннинг энг долзарб вазифаларидир.

Таниқли адабиётшунос олим Қозоқбой Йўлдошев таъкидлаганидек, кейинги ярим асрда шиддат билан кечаётган глобаллашув сабаб жуғрофий чегаралар омонатлашиб, ахборот олиш умумий бўлгани сари башарият ҳам универсиллашиб, глобал дунё бир тилга интилиб бораётир. Ана шундай шароитда ўз қиёфасини сақлаб қолмоқчи бўлган этнос миллий тили тўғрисида жиддий қайғуриши керак. Ота тилимиз шу вақтгача бизнинг миллий қиёфамизни

⁵ .“XXI asr” газетаси 2023 йил 12 октябрь. 41-сон

сақлаб келди. Энди уни замонлар синовидан эсон-омон олиб ўтиш бизнинг илмий, маданий ва инсоний савиямизга боғлиқ.4.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. WWW.Lex.UZ.30.04.2023.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158 сонли Фармони. WWW.Ltz.uz. 12.09.2023.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2023 йил 27 июндаги Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига йўллаган табриги. Янги Ўзбекистон газетаси.2023 йил 27 июнь.
4. Бобонова О. Маънавий иммунитет зарурати.Ўзбекистон матбуоти. 2012.-№3.- 54-56. б.
5. Медиалингвистика ва таҳрир. – Тошкент. “Ozbekiston”. 2019.
6. Мелибоев А. Қирқ бешинчи бекат. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. – Т.: 2008.
7. Муратова Н. ОАВ ва замонавий журналистиканинг янги кўринишлари. Ўзбекистон матбуоти. 2005. №4. – 37-40.б.
8. Онлайн журналистика ва медиада янги трендлар. – Т.: “Тафаккур”. 2011.
9. Намозов Ж. АКТ ва Интернет журналистикаси ривожланиши тарихи, асосий хусусиятлари ва жаҳон тажрибаси. Ўзбекистон матбуоти. №3. 59-61.б.
- 10.Раҳмонов Н., Эшбеков Т. Ахборотлашган жамият ва тараққиёт концепцияси. Ўзбекистон матбуоти. 2011. №3. – 27-33.б.
- 11.Тошалиев И .Сарлавҳа стилистикаси. – Т.: ”Университет”. 1995.
- 12.Тошалиев И.Абдусаттаров Р. Оммавий ахборотнинг тили ва услуги. – Т.: “Зар қалам”, 2006.
- 13.Тешабоева Д.М., Жабборова Ш. Оммавий ахборот воситалари тили маданияти. Филология масалалари, 2017. №1. 42-47 б.
- 14.Қудратхўжаев Ш. Журналист фаолиятида интернетдан фойдаланиш.Услубий қўлланма. – Т.: ”Ўзбекистон”. 2011.

